

Interdyscyplinarna Konferencja Naukowa
Kulturowa rola gry w szachy na przestrzeni dziejów
Sandomierz, 25-26 maja 2012 r.

organizatorzy:
Muzeum Okręgowe w Sandomierzu
Muzeum Archeologiczne w Poznaniu
Polski Związek Szachowy

Powitanie gości przez organizatorów oraz odczytanie listu do uczestników konferencji od nestora badań historii szachów, Isaaka Lindera:

Paweł Różyło – Dyrektor Muzeum Okręgowego w Sandomierzu

Marzena Szmyt – Dyrektor Muzeum Archeologicznego w Poznaniu

Hanna Ereńska-Barlo – Arcymistrzyni szachowa

ABSTRAKTY:

1. Jerzy Gąssowski, Polska / Poland

Kulisy wielkiego odkrycia – 50 rocznica badań / The background of great discovery in Sandomierz 50 years ago

List Profesora Jerzego Gąssowskiego, odczytany przez Profesor Marzenę Szmyt, Dyrektor Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

2. Andrzej Buko, Polska / Poland

Sandomierz w XII wieku w świetle danych archeologii / Sandomierz in 12th century

Na początku XII w. Sandomierz stał się stolicą księstwa dzielnicowego, tym samym zyskał nowe, rezydencjonalno-reprezentacyjne funkcje. Był to czas dogłębnych zmian w pierwotnej topografii miasta, które zainicjowane zostały już u progu tego stulecia. Przede wszystkim odnotować należy daleko idącą zmianę funkcji Wzgórz Staromiejskich, gdzie dawna strefa nekropoliczna zastąpiona zostaje z czasem przez dynamicznie rozwijającą się rozległą gminę miejską. Jej dominantą stały się z czasem kościoły św. Jakuba i św. Pawła usytuowane na dwóch biegunach tej części miasta – po stronach wschodniej i zachodniej. Można domniemywać, że od początku XII w. dawna strefa grzebalna na Wzgórzu Miejskim traci swe pierwotne znaczenie na rzecz coraz intensywniej rozwijającego się osadnictwa okresu przedlokacyjnego. To właśnie tutaj, w rejonie obecnego Rynku, miała z czasem nastąpić lokacja miasta. Niezmienne pod względem funkcji pozostają natomiast w wieku XII umocnione części miasta, aczkolwiek domniemywać można, że przynajmniej na Wzgórzu Zamkowym u progu XII w. miały miejsce wielkie prace inwestycyjne związane z przebudową umocnień obronnych, w wyniku których zamiast systemu obronnego z jednym pierścieniem wałów powstał układ umocnień obronnych z dwoma wałami i fosami.

Największą inwestycją budowlaną tego stulecia była niewątpliwie powstała w czasach Kazimierza Sprawiedliwego kolegiata NMP. Ale nie można zapominać, że na to samo stulecie datowane są kolejne świątynie sandomierskie, w tym kościół św. Jakuba na Wzgórzach Staromiejskich oraz p.w. św. Mikołaja. Gruntownie przebudowany został w tym czasie również usytuowany na wzgórzu Collegium Gostomianum kościół św. Piotra – uznawany za najstarszą parafię sandomierską. Można zaryzykować twierdzenie, że zmiany,

jakie nastąpiły w wieku XII zdecydowały o kierunkach rozwoju Sandomierza również w następnych stuleciach.

3. Sylwia Konarska-Zimnicka, Polska / Poland

Sredniowieczna gra w szachy – hazard czy szlachetna rozrywka? / Mediaval chess game – hazard or regal entertainment?

Medieval sources, yes about standard character (church and secular), as well as pastoral for us interests of the widely comprehended contemporary society in various entertainment, amongst which games led the way with the accompaniment of the music, dances and singings, frequenting inns, or finally practising various games and games which frequently hallmarks of the gambling carried are testifying. Jacks, balls, or skittles not only brightened the time up, but constituted the source completely considerable, and often simultaneously of dishonest income. Hence sharp in the ton of the critic of not only games, but also persons interested in them loud representatives of secular and church authorities expressed which. Unfortunately, in view of the popularity of entertainment of this type, those bans didn't bring expected results, the more so as very decision-makers frequently luxuriously devoted themselves to incriminated games. It seems, that amongst these one is deserving the particular attention. Chess because, because they are being talked about, universally were recognised too "noble entertainment" of particularly high-born persons. The interest of the so-called fourth state a burgesses was being regarded as which and the exit of the game of chess beyond walls of homesteads caused that also had been started perceiving this game as the source of the potential gain what was characteristic of games recognised gambling. Attempts made by the entire Middle Ages of this banning and other games of chance didn't cause expected results what we notice in many contemporary sermons, whether in synodical acts repeating the criticism. However chess effectively resisted this criticism and all legal restrictions.

4. Leo Hovestadt, Holandia / Netherlands

Did Charlemagne play chess? / Czy Karol Wielki grał w szachy?

This controversial question takes us deep into the middle ages and challenges us to review circumstantial but convincing evidence. Chess is linked to the Carolingian court by several historical sources, although it is hard to tell how accurate these sources are. Such a source is Dhuoda who created the Liber Manualis in 843 containing a section which strongly reminds of chess. Another 9th century source is Notker the Stammerer who wrote about an embassy to Iraq which returned in 801 to Charlemagne's court. The embassy returned with gifts like nard and possibly chess.

In the 9th and 10th century chess was not mentioned by name, however the usage of words like alea and tabularum can sometimes be linked to chess. Furthermore, it is remarkable that in Eastern Europe the name for the chess king is very close to the name of Charlemagne like Karalius (Lithuania) or Karol (Belarus). A 9th century example of a checkered board can be found in the church of Vico Pancellorum.

Although there is no direct evidence that proves that Charlemagne actually played chess himself, there is a lot of evidence that chess in Carolingian Europe is much older than was thought.

5. Марина Сергеева, Украина / Marina Segreewa, Ukraina / Ukraine
Древнерусские шахматы из кости и рога из Киева и его округи

Презентация находок шахматных фигур на территории Киева и округи и анализ их места в косторезном производстве рассматриваемого региона.

Наибольшее количество древнерусских шахматных фигурок происходит из Киева, где они известны с 11-12 вв. Киевские шахматы, как и другие предметы досуга для взрослых, изготовлены специализированными инструментами по наиболее сложным технологиям, включая обработку на токарном станке. Для киевских изделий этого рода характерно высокое качество обработки, что позволяет рассматривать их как продукцию профессиональных ремесленников-косторезов. За пределами Киева иногда встречаются фигурки более низкого качества.

Основным материалом для шахматных фигурок служил плотный рог диких копытных.

Игральные принадлежности не относятся к числу массовой продукции косторезных мастерских. В Киеве За пределами Киева находки игральных принадлежностей, в том числе шахмат, из костного материала единичны.

Old-Rus' chess of bone and antler from Kyiv and its neighbourhood

Presentation of finds of chess figurines on the territory of Kyiv and its neighbourhood and analysis of their place in bone-carving production in the region in question.

The most of the Old Rus' chess figurines come from, where they were known from 11-12 cent. Kyivan chess, as well as other articles of leisure for adults, were made with the specialized tools on the most difficult technologies, including lathing. A high quality of processing is characteristic for Kyivan articles of this kind, which allows consider them as production of professional artisans – bone-carvers. Outside Kyiv sometimes there were found figurines of low quality.

An antler served as basic material for chess figurines.

Gaming pieces do not belong to the number the mass products of bone-carving workshops. Outside Kyiv finds of gaming pieces of osseous materials, including chess, are single.

6. Anna Pyrek, Mirosław Matysiak, Polska / Poland

Szachy – terapia, nauka, relaks. Wykorzystywanie szachów jako wsparcia w terapii dzieci i młodzieży z problemami psychicznymi i somatycznymi / Chess as therapy, education and relax. Usage of chess as a supporting tool for therapy of children in contemporary school

Prezentacja przekazuje informacje o konkretnej pracy z dziećmi, prowadzonej w krakowskich szkołach szpitalnych. Uczniowie – pacjenci, to dzieci przebywające w szpitalu w związku z zaburzeniami psychicznymi oraz przewlekłymi i zagrażającymi życiu chorobami somatycznymi.

Zajęcia szachowe są elementem wielostronnej terapii i pozwalają uzyskiwać widoczne efekty w rozładowywaniu napięć i lęków, budowaniu pozytywnego obrazu siebie, integracji w zespole, kształtowaniu prawidłowych zachowań społecznych i wielu innych aspektach funkcjonowania dziecka. Mogą być wykorzystywane w wielu sytuacjach wymagających niestandardowych środków terapeutycznych.

7. Krzysztof Pańczyk, Polska / Poland

Wielojęzykowa terminologia szachowa – analiza diachroniczna i synchroniczna

Referat będzie streszczeniem pracy magisterskiej pt. „Multilingual Chess Terminology – a Synchronic and Diachronic Perspective” napisanej w Instytucie Filologii Angielskiej KUL. Dotyczy przede wszystkim języków: polskiego, angielskiego, rosyjskiego i niemieckiego, choć czasem również innych języków europejskich, a nawet języków starożytnych.

Analiza diachroniczna będzie dotyczyła etymologii poszczególnych terminów, ich przechodzenia z poszczególnych krajów do innych, różnic w terminologii pomiędzy poszczególnymi językami itp. Analiza synchroniczna skupia się na przenikaniu terminologii szachowej do języka ogólnego i odwrotnie np. „sytuacja patowa”, „trzymać kogoś w szachu”.

Multilingual Chess Terminology – a Synchronic and Diachronic Perspective

The paper will be an abbreviation of my master thesis entitled „Multilingual Chess Terminology – a Synchronic and Diachronic Perspective” written in the Institute of English Studies in the John Paul II Catholic University of Lublin.

The thesis is generally restricted to four languages: English, Polish, German and Russian, though, in some parts of the work over ten languages – sometimes even Sanskrit and Persian – are compared in order to make some more general conclusions.

A diachronic approach concerns mainly the etymology of particular terms whereas the synchronic approach focuses on all issues related to the use of typical chess terminology (e.g. *to keep somebody in check*) in general language and vice versa, including metaphors, chess idioms, sayings, chess jargon etc.

8. Maria Carmen Romeo (in absentia read by Egbert Meissenburg), Hiszpania / Spain

The Literary World of 15th-Century Valencia: “The Scachs d’Amor” Manuscript and its Three Authors / Świat literacki XV-wiecznej Walencji w manuskrypcie Scachs d’Amor i jego trzech autorów

During the 15th century the city of Valencia, one of the most important cities in the kingdom of Aragon, enjoyed a growing cultural activity and an intense literary life.

Three young poets were contemplating in the starry dawn sky of Valencia at the end of May 1475 a conjunction of three brightly shining planets that was lead to their being remembered for ever not only as poets and great men in Valencia, the capital of the kingdom of Aragon, but also as authors of a poem that revolutionized the world of chess and marked a new manner of playing with the rules of the 'new' chess for the first time - this being also the first time that a figure of arbiter exists.

The poem (invented for literary purposes only) was inspired and written in honour of the Lady par excellence, the Catholic Queen Isabella. The novelty of the invention: The now most powerful chess piece, the dama/Queen which substituted the arab. *fers* (sp. *alferza*) in the old game coming from the Arabs to Europe, called *el viejo*, for the (new) game *de la dama*.

The referee (Bernard Fenollar / representing Mercury) watches over the two players Francesc de Castellvi (representing Mars) vs. Narcis Vinyoles (black, representing Venus) playing a game with the modern term of the Scandinavian Defence – 1. e2-e4 d7-d5 2. e4×d5 Qd8×d5: [the now *regina furens*]; etc.

9. Ольга Владимировна Медведева, Беларусь / Olga Medvedeva, Białoruś / Belarus
Распространение шахмат на территории Беларуси в средневековье

На территории Беларуси в XI–XVIII вв. была распространена игра в шахматы среди различных слоев населения, о чем свидетельствуют найденные на наших землях при археологических исследованиях 88 шахматных фигур. Шахматы, их заготовки сделаны из кости и рога, только 15 – из дерева и 3 – из камня. Выявлены шахматы по всей территории Беларуси в 25 местах. Большинство найдено на территории Полоцкой земли (Полоцк, Витебск, Минск, Друцк и др.). На территории Туровской земли они выявлены в Бресте, Турове, Слуцке. На землях Понеманья – в Гродно, Волковыске, Новогрудке и т.д., Поднепровья: Гомель, Рогачев, Мстиславль и др. Шахматы делятся на 2 вида: изобразительные (XI–XIII вв.) – 8, символические (XI–XVIII вв.) – 80. Большинство фигур найдено по одной, что значит – каждая фигура соответствует отдельному комплекту шахмат, поэтому выявлены шахматы более чем с 60-и комплектов. Шахматы местного происхождения, потому что почти все изготовлены из материалов, которые распространены на Беларуси: кости домашних и диких животных, рога лосей, дерево. Многие фигуры и их заготовки найдены на месте косторезных мастерских, или в ремесленной части городов и украшены распространенным на Беларуси циркульно-линейным орнаментом, а деревянные шахматы являются изделиями именно местных ремесленников.

The spread of chess at the territory of Belarus in the Middle Ages / Rozprzestrzenianie się szachów na Białorusi w średniowieczu

At the territory of Belarus in XI–XVIII centuries game of chess had been extended among the various segments of the population, as evidenced 88 chess pieces that were found at our land in archaeology studies. Chess and their preparations were made of bone and horn. Only 15 of them were made of wood and 3 – of stone. Chess were found in 25 locations of the territory of Belarus. Most of them were found at Polotsk land (Polotsk, Vitebsk, Minsk, Drutsk, etc.). At the territory of Turov land they were found in Brest, Turov, Slutsk. At Ponemanya land – in Grodno, Volkovysk, Novogrudok, etc. At Dnieper region – in Gomel, Rogachev, Mstislavl etc. Chess can be divided into two types: visual (XI–XIII cc.) – 8, symbolic (XI–XVIII centuries) – 80. Most of the figures were single so they belonged to a separate set of chess. So they could be identified with more than 60 sets. Chess were made at the territory they were found because almost all were made of materials that are distributed in Belarus: the bones of domestic and wild animals, moose's antlers and wood. Many of the figures and their preparations were found at bone carving workshops or at the city manufactories and decorated with common in Belarus compass-linear patterns.

10. Monika Małecka, Polska / Poland

Skarby Tassilo von Heydebrand und der Lasa w zasobach Biblioteki Kórnickiej / Collection Tassilo von Heydebrand und der Lasa in the Kórnik Library

Abstrakt zostanie dołączony w późniejszym czasie. / To be received.

11. Sławomir Błażewicz, Polska / Poland

Szachy w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie / Chess sets in Polish Military Museum

Szachy jako gra bitewna od początku swojego istnienia wiązane były z wojskiem. W zbiorach Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie znajduje się 25 pozycji inwentarzowych dotyczących tematyki szachowej. Są to bierki w komplecie z planszą lub bez niej związane m.in. z Tadeuszem Kościuszką, generałem Władysławem Sikorskim czy polskimi oficerami, jeńcami obozu Starobielskiego, zamordowanymi w wyniku zbrodni katyńskiej. Te ostatnie, stanowiące blisko połowę naszej szachowej kolekcji, wydobyte zostały z dołów śmierci w lesie Charkowskim. Kolekcja katyńska jest dojmującym dowodem na sporą rolę gry w szachy w organizowaniu się życia kulturalnego jeńców polskich przebywających w sowieckiej niewoli. Zbiór szachowy dopełniają fotografie oficerów legionowych grających w szachy podczas internowania na Węgrzech w 1918 r. oraz list obozowy wspominający o nauce gry w szachy. Kolekcja szachowa w naszym Muzeum stanowi co prawda dokładnie jeden promil naszych zbiorów, ale przez zachowanie sporej ilości oryginalnych plansz i bierek od XVIII do XX wieku, związanych z dramatycznymi dziejami naszego Wojska stanowić może przyczynek do poznania roli tej gry w kulturze narodu Polskiego.

12. Olga Smoleńska, Polska / Poland

Gra w szachy jako element kultury, sztuki, mediów i rekreacji człowieka / Chess as culture, art, media and entertainment

Gra w szachy pojawiła się w kulturze ludzkiej tysiące lat temu. Jej początki utożsamiane są z pojawieniem się na dworach królewskich, mieszczańskich i wśród elit społecznych danego kraju. Na przestrzeni dziejów szachy były wykorzystywane i prezentowane wśród różnorodnych form kulturalno-artystycznych przez wielu twórców, począwszy od poetów, pisarzy, na reżyserach filmowych czy autorach reklamy kończąc. Współcześnie jest ona elementem kultury i sztuki, ale również szeroko pojętych mediów i rekreacji człowieka, w tym chyba w największym stopniu zauważalna jest w edukacji dzieci szkolnych i przedszkolnych. Wydaje się, że z jednej strony prestiżowa ranga szachów dość mocno osłabła, stając się tradycyjną i wszechobecną formą rozrywki (na tyle, na ile udało się ją do tej pory rozpowszechnić), z drugiej jednak, nadal pozostaje w swoim odbiorze „królewską grą”, zarezerwowaną dla wybitnych i inteligentnych jednostek. W artykule zaprezentowane zostaną przykłady wykorzystywania szachów we wszystkich wymienionych wyżej formach kulturalnych, na bazie których autorka próbuje określić współczesną rangę tej gry.

13. Elżbieta Kusina, Jan Kusina, Polska / Poland

Szachy w muzeach Krakowa / Chess sets in the collections of Cracov Museums

Szachy towarzyszyły człowiekowi od momentu ich powstania. Miały wielu zwolenników i oponentów, dziś stały się jedną z najbardziej popularnych gier planszowych. Szachownice i bierki szachowe wytwarzane z różnych surowców bywały proste i niezmiernie kunsztowne, tanie i niewyobrażalnie drogie. Były cennymi darami, pamiątkami z podróży, świadkami minionych czasów. Znajdziemy je w zbiorach krakowskich muzeów.

Najcenniejszymi wśród nich są: eksponowana w zbiorach Zamku Królewskiego na Wawelu bursztynowa szachownica podarowana królowi Zygmuntowi III Wazie w roku 1608, eksponowane w Muzeum Narodowym szachy Heleny Skirmuntowej nawiązujące do Wiktorii Wiedeńskiej oraz szachy podarowane hetmanowi Adamowi Sieniawskiemu.

14. Jacek Gajewski, Polska / Poland

Szachy z perspektywy sportu / Chess from sport definition perspective

Interesujące nas zjawisko rozpatrzone zostanie w kategoriach opisowych i analitycznych. Rozważaniom zostaną poddane różne ujęcia teoretyczne dotyczące tej tematyki, a konkluzją stanie się udowodnienie faktu, że szachy mieszczą się w naukowych ramach określających działania kwalifikujące się jako sport.

15. Richard Eales, Anglia / England

Men and Women at Play: Chess, Games and Gender in the Middle Ages' / Mężczyźni i kobiety w grze w szachy, rozgrywki i płeć kulturowa w wiekach średnich

Our knowledge of when and where chess was first invented, or diffused, remains inconclusive, but what is most remarkable about it is its subsequent spread across Asia and Europe, reaching Western Christendom probably in the 10th century and certainly by AD1000. The story of how the how the game's inherent rules remained largely the same while its outward forms and meanings changed to conform with local ideas, as in the design of the chesspieces, is a remarkable record of cultural adaptation.

Within the West, the continuing process of diffusion can be traced through a growing body of documentary sources, as well as material and archaeological evidence. Chess spread not only geographically but also socially. It remained essentially part of elite culture, lay and clerical, but also showed some capacity to be diffused downwards: the full archaeological record clearly shows that not all medieval chesspieces were of the elaborate or precious types most studied by art historians.

This paper will focus on another aspect of diffusion: the suggestion that, unusually for a formally-structured and outwardly competitive activity, the game was played 'equally' between men and women. Part of the evidence for this consists of records of social life, and treatises on the game itself. Much more comes from literary works, though these are widespread in time and place, making it possible to reconstruct some of the realities and mentalities which lie behind them. Elaborate theories have been built on such material, especially those drawing on the symbolism of the queen as a piece in the game itself. By re-examining the specific value of some sources, and placing chess in its wider context of other games and courtly pursuits, an attempt will be made to reassess what chess can really tell us about the relations of men and women in the middle ages.

16. Jan Przewoźnik, Polska / Poland

Cechy myślenia szachistów i szachistek: podobieństwa i różnice. Analiza psychologiczna / Thinking traits of men and women in chess. Similarities and differences from psychological analysis

Przedstawione zostaną wyniki badań 32 szachistów i szachistek. Wykorzystano metodę „głośnego myślenia”. Zebrane protokoły poddano analizie, porównując procesy

myślenia badanych. W zakresie następujących parametrów: ilość propozycji rozwiązania, zbiór rozpatrywanych alternatyw, ilość zmian w rozpatrywanych propozycjach rozwiązania, ilość rozpatrywanych wszystkich posunięć, ilość powtórnie rozpatrywanych propozycji rozwiązania, maksymalna długość obliczanych wariantów, czas rozwiązywania zadań.

17. Alessandro Sanvito, Italia, Włochy / Italy

The Chess Pieces from Venafro / Figury szachowe z Venafro

The chess pieces of Venafro have a long history; a history that has involved the researchers of the world but only in the 1994 there was the word end.

The discovery in a grave of Venafro happened in the 1932 but only in the 1938 they moved to in the archaeological museum of Naples.

At the beginning they were dated around the II, IV century after Christ. This contrasted with the history of the chess whose birth is shared around the VI century after Christ. So great names of the chess world entered in conflict. Since the matter interested the researchers of the time, was not a surprise to see apparition of some international conferences, even one University.

Finally in the 1994 some chess friends decided to submit one Venafro chess pieces to an analysis with the carbon 14. Before it was not possible because the examination was destructive.

The new method, on the contrary, allowed to have an almost perfect dating without particular damages for the selected piece.

This happened in 1994 in Naples and in New Zeland. The two results were, separately, almost equal, that is to say, a dating around the IX, X century, and these datings were not in contrast with the birth of the chess game. All the scientific magazines of every part of the Globe published the news!! And on the Venafro chess pieces, this important and famous chess set, finally found their peace.

18. Piotr Adamczyk, Polska / Poland

Polując na gry. Kilka uwag o historii gier w dawnej Polsce / Hunting for games. Some thoughts about the history of games in Poland

Gry planszowe, gry logiczne, gry w kości, karty – przez wieki, tysiąclecia towarzyszą człowiekowi w rozmaitych formach, w różnych kulturach i w różnym czasie. Pojawiają się i znikają, ewoluują lub trwają w niezmięnionej formie przez lata. Gry miały swoje funkcje, zarówno rozrywkowe, jak i magiczne, edukacyjne czy hazardowe. Niewątpliwie otwartym pytaniem pozostaje kwestia zasięgu tego typu rozrywek, kwestia ich popularności na przestrzeni dziejów, kwestia kto i kiedy oraz gdzie w nie grał. Czy, jakby chcieli niektórzy badacze, wikingowie gremialnie grywali w gry typu Tafl? A czy wszyscy znali szachy i w nie grali? A może popularniejsze były gry wymagające mniej wysiłku, takie jak młynek czy warcaby? Podejmując się dzieła opracowania historii gier w przedrozbiorowej Polsce i poszukując do niej materiałów badacz musi brać pod uwagę zarówno znaleziska archeologiczne, ikonografię wszelkiego typu, zabytki literackie, przepisy prawne, testamenty, wilkierze, statuty miejskie i cechowe, teksty edukacyjne, inwentarze pośmiertne, dokumenty handlowe, poezję, pamiętniki. Źródeł tych jest wiele i przybywa ich im bliżej czasów współczesnych. Cześć z nich zostanie zaprezentowana. Znakomita większość zachowanych tekstów, zwłaszcza pamiętnikarskich czy poetyckich i prozatorskich jest dziełem szlachty. Nie oznacza to jednak, że nie było dzieł pisanych przez mieszczan czy chłopów, anonimowo

lub pod własnym imieniem. I wśród tysięcy stron słowa pisanego znaleźć można wzmianki o dawnych rozrywkach – grach karcianych, grach w kości i, niekiedy, grach planszowych. Pojawiają się też oczywiście pewne zachowania, jak się wydaje niekiedy charakterystyczne dla pewnych grup społecznych. Opracowując materiały do okresu obejmującego dzieje Polski do trzeciego rozbioru można pokusić się o pewne wstępne stwierdzenia. Bazując na literaturze, można postarać się o wstępny obraz popularności pewnych gier w różnych okresach. Gry planszowe niestety, ale rzadko pojawiają się w utworach do XVIII wieku. O wiele częściej można natknąć się na informacje o rozmaitych grach w kości, grach w karty. Brak niestety w przedrozbiorowej Polsce rodzimych wydawnictw typu "Academie des Jeux", popularnych i wielokrotnie wydawanych w Europie "podręczników" do rozmaitych gier, począwszy od r. 1668 i "La maison des jeux academiques". Takie rodzime wydawnictwa niewątpliwie miałyby ogromny wpływ na stan naszej wiedzy. A póki co, pozostaje żmudne przedzieranie się przez tysiące stron spisanych ręcznie, a i również drukowanych.

19. David Caldwell, Mark Hall, Szkocja / Scotland

The Lewis Chessmen, Context and Meaning / Szachy z wyspy Lewis, kontekst i znaczenie

The Lewis Chessmen, a hoard of medieval chess and other gaming pieces found in the Isle of Lewis, are one of the most important treasures ever found in Scotland. The Lewis Chessmen are recognized worldwide as iconic pieces. On-going research by the authors has provided new understanding on their nature, context and cultural impact. It has also ignited several debates on the origin and purpose of these gaming pieces. In this joint paper we will review the evidence for why they are important in the history of chess and present new evidence derived from analytical research on the pieces themselves.

20. Dariusz Niemiec, Polska / Poland

Czy Konrad Mazowiecki grał w szachy na Wawelu?

W artykule zweryfikowano dotychczasowe ustalenia i poglądy na temat datowania i pochodzenia antropomorficznej figurki szachowej (wieży?) odkrytej w 1912 r. w Krakowie na Stradomiu w nasypach pochodzących z Wawelu. W wyniku analizy ustalono, że figurka pod względem cech stylistycznych jest naśladownictwem analogicznych wyrobów skandynawskich poświadczonych w znaleziskach archeologicznych od Wysp Brytyjskich poprzez Norwegię po Białoruś. Zwrócono jednak uwagę, że krakowska figurka przedstawiać musi lokalne cechy wojownika mazowieckiego, o czym świadczy wyobrażona na niej tarcza w formie pawęży. Ten typ tarczy po raz pierwszy pojawia się na pieczęci Konrada I Mazowieckiego z 1228 r. W konkluzji należy stwierdzić, że krakowska figurka powstała w 1. połowie XIII w. na Mazowszu lub przyległych partiach Rusi (Polesia Wołyńskiego?) i najprawdopodobniej wykonana została na zlecenie Konrada Mazowieckiego, który dwukrotnie – jako władca stołecznego Krakowa – rezydował na Wawelu.

Did Konrad of Mazovia play chess at the Wawel?

The article attempts to verify theories and opinions concerning the chronology and origins of an anthropomorphic chess figurine (castle?) discovered in 1912 in Cracow-Stradom within the soil and debris removed from the Wawel. The detailed analysis allowed the author to identify the figurine in question as an imitation of similar products, attested in archaeological record over vast territory, from British Isles, through Norway to Byelorussia. However, the Cracovian figurine reveals some local features and possibly represents

a Mazovian warrior with a pavise shield. In Poland, this kind of shields appeared for the first time in 1228 on the seal of Konrad the First (duke of Mazovia). One can conclude, therefore, that the figurine from Cracow, originates most probably from the 1st half of the 13th century and was manufactured in Mazovia or adjacent parts of Ruthenia (Volhynian Polesia?). It may have been commissioned by Konrad of Mazovia, who twice resided in the Wawel castle as a ruler of capital Cracow.

21. Kristina Lavish, Białoruś / Belarus

A queen from Lukoml and a pawn from Volkovysk: on imported and locally manufactured products among the finds of figurative chessmen in Rus / Królowa z Łukomli i pionek z Wolkowyska jako importowane i lokalne produkty wśród znalezisk figuratywnych szachów z Rusi

Figurative chessmen are seldom found in Old Russian towns. So far, it is known about 12 finds, and half of them have been found in the territory of Western Rus. They are made in a realistic manner and furnish information about the arms and everyday life of that time. All of them are highly artistic specimens of applied arts. Researchers usually associate the figurative chessmen with the Western tradition, however, there are known Spanish-Arab, Iraqi and Central Asian figurative chessmen.

A queen found in Lukoml represents a man with a Negroid appearance, sitting cross-legged. A figurative pawn found in Volkovysk is carved in ivory and represents a dismounted warrior with a tembrel and a curved stick. A tembrel with a curved stick was not used in Old Rus, but it was used in Byzantium, rarer – in the West, as evidenced by pictorial sources. According to the manner of manufacture and the costume details (especially, the headwear), a chessman from Volkovysk is similar to the warriors, carved on the rook, also found in Volkovysk. In its turn, the rook from Volkovysk is very similar to the rook found in Grodno. These observations allow raising an issue of imported origin of the chessmen under consideration or at least about a strong foreign impact on their manufacture.

22. Leszek Słupecki, Polska / Poland

Gra bogów. Gry planszowe rozumiane jako magiczna prefiguracja rzeczywistości w mitologii starogermańskiej i staronordyckiej / Games of Gods. Table games meant as magic prefiguration of reality in Old Germanic and Old Norse mythology

Już Tacyt podkreślał szczególne, zdumiewająco poważne podejście Germanów do gier. Pokazywały one bowiem ich zdaniem, komu sprzyja szczęście, uznawane za niezbędny atrybut dobrego władcy. Co więcej przekazy opisujące władców i wodzów grających w gry planszowe w rodzaju "tafli" – od wzmianki Pawła Diakona, przez Voluspa, aż po sagi – dowodzą jasno, że grę na planszy rozumiano jako odzwierciedlenie rzeczywistości, a nawet coś więcej – uznawano za magiczny wzór ową rzeczywistość kształtujący. Takie przekazy ukazują króla (wodza), który podczas bitwy zajmuje się grą w taflę z jakimkolwiek przeciwnikiem, i dopóki władca wygrywa, wygrywają też jego wojska.

23. Robert Bubczyk, Polska / Poland

Ludus inhonestus et illicitus or why the game of chess came in for criticism in mediaeval Europe / Ludus inhonestus et illicitus, dlaczego gra w szachy wywołała krytykę w średniowiecznej Europie

Despite the popularity which the game of chess received in the high and late Middle Ages all over Europe, this leisure activity also became the subjects of a large amount of criticism and even acts of violent reactions. They occurred on the side of some ecclesiastical representatives, in their treatises, statutes of Church councils, synods, and in other legal regulations. Moreover, this condemnation of the game could also be observed in some secular literary works, whose authors presented a number of reasons why they considered this pastime as undesirable or even harmful. This paper focuses on such hints of criticism of mediaeval chess, and the aim of the analysis conducted by the author is to answer the question why such an intellectual pursuit, which chess certainly was, provoked so much ardent opposition.

24. Natalya Khamayko, Ukraina / Ukraine

Gaming pieces from recent excavations of the Kiev Podol / Figury szachowe z najnowszych wykopalisk z Kijowa na Podolu

Several gaming pieces have been found during last years in archaeological excavations at the Podil of ancient Kiev. They belong to different games: chess, dames, hnefatafl. The finds were discovered in the trade and craft manors date back to the 12th and perhaps 13th centuries. One of them was made of stone, three of antler and another three of walrus tusk. That is not ordinary for Kiev, where usually gaming pieces were made of antler. Probably that was a reflection of trade dealings of ansient Kiev Podol.

25. Remigiusz Gogosz, Polska / Poland

Hnefatafl i szachy, dwie główne gry planszowe w literaturze i kulturze staroskandynawskiej

Średniowieczna Skandynawia, jak i reszta Europy, nie oparła się nowej rozrywce przybyłej wraz z Arabami ze Wschodu. Liczne wzmianki o grze w szachy znaleźć można w sagach staroislandzkich, a wykopaliska archeologiczne potwierdziły duże zainteresowania tą grą u dawnych Skandynawów. Jednak szachy nie były ich jedyną grą planszową. Szczególnie popularny był *hnefatafl*, rodzimy wynalazek wikingów. W literaturze staroislandzkiej zauważyć można charakterystyczną rzecz, jaką jest brak szczegółowego opisu gry w szachy czy *hnefatafl*. Problem budzi również brak wyraźnego rozróżnienia pomiędzy tymi dwoma grami. Co ciekawe, mamy przykład, w którym jeden z bohaterów sag daje królowi planszę do gry w zarówno starą (*hnefatafl*) jak i nową grę (szachy), którą określano nieraz jako *tafl* bądź *skálatafl*. Najczęściej występującym określeniem dla obu tych gier jest *tafl*. Dlatego też w swoim wystąpieniu chciałbym przedstawić ogólnie temat gier planszowych, w jakie grano w średniowiecznej Skandynawii, skupiając się na szachach i *hnefatafl*. Omówię również występujące w sagach staroislandzkich motywy związane z tymi grami, które w mojej opinii są bardzo ważne.

Chess and hnefatafl: two main board games in Old Norse-Icelandic literature and cultur

Scandinavia of the Middle Ages, as for the rest of Europe, did not resist new forms of entertainment that arrived with the Arabs. Numerous references to the game of chess can be

found in the Old Icelandic sagas and archeological excavations confirm this popular interest of the Scandinavians in the game. However, chess was not the only board game for them. Also popular was hnefatafl. In Old Icelandic literature the lack of any detailed description of the game of chess or hnefatafl can be seen as characteristic. Problems, therefore, arise because of this lack of explicit distinction between the two board games. What is more interesting is that there is an example in which one of the main characters of a saga gives to the king a board game for both the old game (hnefatafl) and the new game (chess), which was also known as tafl or skálatafl. The most common term for both of these games is tafl, which simply means 'board'. This is the reason why I want to present in my paper an overview on the subject of the games which people played in Medieval Scandinavia, especially concentrating on chess and hnefatafl. I will also discuss the motifs of playing games in the sagas, which in my opinion are very important.

26. Szymon Maćkowiak, Polska / Poland

Szachy, komputer i matematyk ze Lwowa / Chess, computer and mathematician from Lvov

Biografia Stanisława Ulama to jedna z najbardziej fascynujących opowieści w dziedzinie historii nauki. Osiągnięcia tego wybitnego przedstawiciela lwowskiej szkoły matematycznej wiąże się najczęściej z pracami dotyczącymi bomby wodorowej, jednak pośród jego osiągnięć należy wymienić wkład w rozwój matematyki (topologii, teorii mnogości, teorii miary), prace nad wykorzystywanymi współcześnie metodami symulacji numerycznych (metody Monte Carlo) oraz innymi technikami komputerowymi. Stanisław Ulam był pionierem szachów komputerowych – doprowadził do stworzenia programu i zaprogramowania komputera MANIAC I do rozgrywania partii szachów z człowiekiem.

Celem wystąpienia jest przybliżenie sylwetki Stanisława Ulama, jego największych osiągnięć oraz jego związku z szachami i komputerami. Prezentacja nakreśli historię narodzin szachów komputerowych oraz przedstawi najważniejsze aspekty związane z tą dziedziną.

27. Paweł Rymarowicz, Polska / Poland

Funkcjonowanie motywów związanych z grą w szachy we współczesnych przekazach reklamowych / Chess motives in contemporary marketing commercials

Współczesne przekazy reklamowe odwołują się do wielu utrwalonych w odbiorze społecznym motywów, zjawisk, kategorii. Jednym z takich elementów zbiorowej świadomości jest gra w szachy. Chciałbym przyjrzeć się, w jaki sposób reklama wykorzystuje przedmioty samej gry (bierki, szachownice), jakie skojarzenia mają być za ich pomocą ewokowane u odbiorcy komunikatu. Wydaje się, że to interesujący przyczynek do zbadania, jakie skojarzenia budzą współcześnie szachy i szachiści tak w ogóle. Ponadto interesujące jest, czy szachy wykorzystywane są jako motyw przewodni danego spotu telewizyjnego, ulotki, plakatu, czy pełnią funkcję wzmacniającą (taką trochę dla wtajemniczonych). Postaram się również określić, przy okazji reklam jakich segmentów produktów nawiązuje się do szachów. I czy to nawiązanie dotyczy jedynie warstwy graficznej, czy podejmuje się również grę językową poprzez odkrywanie nowych znaczeń (polisemia), czy wykorzystanie istniejących w języku zwrotów (jak szachować kogoś, wpaść w matnię, znaleźć się w patowej sytuacji). Aby uczynić tok wywodu żywszym planowane jest zainteresowanie słuchaczy ciekawą prezentacją z wybranymi reklamami.

28. Agnieszka Stempin, Polska / Poland

Polish early medieval chessmen review and extraordinary value of Sandomierz chess

Sandomierz chess make most spectacular discovery in the realm of games in polish history and remarkable discovery in European culture. Chessmen are dated from 12th century and presumably are not a local handicraft.

After 50 years from discovery the scientific research has been reopened including some new preserve, traceology and RTG. Some results will be presented.

What is the beginning of the era chess was known in polish area? First historical written sources that mention about chess are known from 14th century. Former view of oldest traces of chess from Pomorze are no longer valid. The pieces originating from 10th and 11th century (from Szczecin and Wolin), were meant to play *hnefatafl*.

The oldest chess pieces dated from second half of 11th century were discovered in Wrocław. Next abundant discoveries in this region prove that chess pieces and rules were adopted by local communities. In the bone and antler workshop in Milicz originating from the beginning of 13th century a nearly finished chess piece of knight has been found. Apart of that some interesting chess pieces discovered in Inowrocław and Kruszwica are of import origin.

Szachy sandomierskie na tle wczesnośredniowiecznych znalezisk figur szachowych z terenu Polski

Szachy sandomierskie są najbardziej spektakularnym odkryciem dotyczącym gier, jakiego dokonano na terenie Polski i znaczącym znaleziskiem europejskim. Pochodzą z XII w., wykonano je z poroża, ale najprawdopodobniej nie są wyrobem lokalnym. Po 50 latach od odkrycia warto ponownie przyjrzeć się figurom i poddać je dostępnym dziś badaniom – konserwatorskim, traseologicznym i RTG. Wyniki części analiz zostaną zaprezentowane w referacie.

Od kiedy możemy mówić o znajomości szachów na ziemiach polskich? Źródła pisane po raz pierwszy wspominają szachy w XIV w. Dotychczasowe poglądy o odkryciach najstarszych figur na terenie Pomorza, należy uznać za nieaktualne – bierki pochodzące z X i XI w. ze Szczecina i Wolina używano w *hnefatafl*. Najstarsze figury szachowe pochodzące z 2 poł. XI w. odkryto we Wrocławiu. Na Śląsku można zaobserwować ciągłość w znaleziskach szachowych przez cały okres wczesnego średniowiecza. Na początku XIII w. lokalna znajomość gry poświadczona jest odkryciem niedokończonej figurki konika szachowego w pracowni kościanej na grodzisku w Miliczu. Bardzo interesująco przedstawiają się figury z Kruszwicy i Inowrocławia, będące importami.

29. Egbert Meissenburg, Niemcy / Germany

Zur Entstehung der abstrahierten Schachfiguren des islamischen Kulturkreises. Vorläufige Überlegungen --- published in Schach-Journal, Berlin, number 1/1994, pp. 31-41 / Concerning the formation/rise of the abstract chessmen in Islamic culture. Some preliminary considerations

Besides the archaeological finds the available literary sources are needed – not only for the Arabic-Islamic countries but also for the Sasanian empire and the regions then called “India”. The five possible arguments for the abstraction: ① Figurative chessmen from pre-islamic time have been changed according to iconoclasy | ② The influence of the method of Arabian thinking: the abstract versus the concrete | ③ Easier manufacturing with lower costs in Arabic regions | ④ The taking over of not figurative games men from boardgame(s) of pre-

islamic times with slight modifications | ⑤ The improvement/correction of simple symbolic games men used in “India” for use in Arabic-islamic regions.

The real causa is a matter of discussion of not only chess historians but also of art historians in examining the chessmen of Arabic shape in public and private collections. But it needs an additional discussion (not yet prepared here). Themes: The abstract chessmen excavated i.a. in European countries | The abstract carved chess pieces from rock crystal | The materials used for carving (ivory, etc.) and their manufacturies | The chessmen for practical use and their counterparts with special art design | The ‘boards’ (size?) the chessmen played on - i.a.